

Interview: Wijnand Beemster

EETBARE

Brooklyn, New York. Moestuindaken op bedrijfsloodsen, circa negen meter boven maaiveld. Foto: De Dakdokters

DAKEN

► **Stadslandbouw is de jongste nieuwkomer op het dak. Groenten telen in de stad is al enige jaren actueel. Veel steden willen de gebouwde omgeving groener maken. Als dat streven gecombineerd kan worden met een andere ambitie die vandaag de dag opgeld doet, het telen van groente en fruit dichtbij de consument, geeft dat een meerwaarde.**

Niet alleen voedselvoorziening, maar ook een hoge belevingswaarde van de woonomgeving en het biedt de mogelijkheid om sociale netwerken op te bouwen en de participatie van gemarginaliseerde bewoners te stimuleren. En dat met dank aan (onder meer) het dak, want daar is, onder bepaalde voorwaarden, ruimte om eetbaar groen te verbouwen — soms in kassen soms in de openlucht. Vooral in Noord-Amerika en Engeland is stadslandbouw op daken zeer populair.

Eli's Vinegar Factory, New York, met een kas op het dak van een restaurant (waar groenten worden verbouwd voor eigen gebruik) maar ook bekend zijn de dakkassen van winkelketen Lufa Farms in Montreal.

Amsterdam en Rotterdam

Maar ook in Nederland zijn 'moestuindaken' in aanleg of reeds gerealiseerd. Dit veelal gestimuleerd door gemeenten. Want veel gemeenten zien graag moestuinen op daken verschijnen en geven subsidie om mensen en bedrijven hierbij te helpen. Gemeente Am-

sterdam heeft dit jaar 205.000 euro beschikbaar gesteld. De subsidie bedraagt 50 procent van de aanlegkosten tot een maximum van 50 euro per vierkante meter en 20.000 euro per project. Ook in Rotterdam wordt druk werk gemaakt om het areaal stadslandbouw op daken van de grond te krijgen. 'Op de grond' werkt Rotterdam al veel langer met vormen van stadslandbouw (1). Een en ander aangestuurd vanuit het initiatief Vereniging Eetbaar Rotterdam (zie bijstaand kader — red.) Vereniging Eetbaar Rotterdam richt zich op professionele stadslandbouw als aanjager voor een lokale stadslandbouwcultuur. In mei jl. was het initiatief betrokken bij het eerste Eetbaar Rotterdam Filmfestival.

De Dakboerin

In Amsterdam (en Haarlem) is Dakboerin Annelies Kuiper actief. Ze ontwerpt groentetuinen op daken in met name stedelijke gebieden. Kuiper is ervan overtuigd dat het werkwoord 'dakboeren' nog eens in de nieuwe Van Dale terecht komt. "Het zegt precies wat het is:

groente en fruit verbouwen op daken. Zelf doe ik dat nu op kleine schaal, maar hoop daar in afzienbare tijd op grotere schaal te produceren met een eigen afzetmarkt in de stad Haarlem. Ik geef anderen advies over groentedaken, ontwerp ze, leg ze in samenwerking met andere bedrijven aan en kan eventueel in onderhoud voorzien. De reden dat ik voor daken heb gekozen is omdat grond in de stedelijke gebieden vrij schaars is, vaak een andere bestemming heeft en veelal vervuild of ongeschikt voor tuinbouw. Platte daken zijn er veel in Nederland. Ik probeer de plek waar voedsel wordt verbouwd zo dicht mogelijk te brengen bij de plek waar voedsel wordt gegeten: de stad."

Veel belangstelling

Er is op dit moment veel belangstelling voor stadslandbouw, bevestigt Kuiper. Over de oorzaken zegt ze: "De consument speelt een belangrijke rol in dit geheel. Zonder vraag geen aanbod. Een deel van de consumenten wil minder afhankelijk zijn van de grote voedselindustrieën. Wil meer inzicht, meer grip hebben waar hun groente, fruit en vlees vandaan komt. Daarnaast is een kleiner deel geïnteresseerd om dit zelf te doen of te weten wie dit doet. *Community Supported Agriculture* neemt een steeds grotere vlucht in Nederland. In Noord-Amerika is dit al veel langer een begrip. Regionale en lokale productie wordt steeds belangrijker, biologisch of ecologisch verantwoord geteelde groenten ook. Er lijkt een beweging van onderaf te komen, een groene revolutie van bewuste ►

Foto boven: Eetbaar dak op voormalige Hortus Botanicus in Amsterdam, thans huisvesting MilieuCentrum Amsterdam. Dakontwerp en foto: De Dakdokters.

Foto rechts: Eagle Street Rooftop Farm, New York. Fotografie Paul de Graaf /Eetbaar Rotterdam.

Vinegar Factory, New York. Fotografie Paul de Graaf /Eetbaar Rotterdam.

consumenten die verder kijken dan de dag van vandaag. Deze onderstroom staat haaks in de plannen van het huidige kabinet, dat uit is op grootschalige landbouw, de afbraak van de natuur en het promoten van kernenergie.”

Stadslandbouw op het dak

“Telen op het dak heeft veel voordelen. Enerzijds voor de teelt: meer zon dan tussen gebouwen in de stad, meer controle op onkruid, andere vormen van teelt zijn mogelijk, zoals permacultuur (het telen in lagen) die voor kleine oppervlakten geschikt zijn. Het mooiste is als op het dak groente en fruit wordt geteeld dat direct in het gebouw wordt gegeten in restaurant, school- of bedrijfskantine. Anderzijds heeft het voordelen voor het dak en de omgeving: je dak gaat bijna drie keer zo lang mee, het dak en het gebouw en de omgeving is koeler (in plaats van een dakvlak van 60-80 graden Celsius, 35-40 graden Celsius) en je dak wordt nuttig gebruikt.” Ook stelt Kuiper dat het tijd wordt dat duurzaam ook eens de nadruk legt op ‘duur’: langere termijn denken en dat een gebouw niet na 20 jaar weer afgebroken wordt. “Laten we er dan voor zorgen dat de materialen die gebruikt zijn ook weer opnieuw kunnen worden gebruikt: net als het zaad- en plantgoed wat dan van het dak afkomt.”

Eetbaar groen op dakterrassen

Annelies Kuiper heeft nog geen moestuinen op het dak gerealiseerd. Erwin Stam, directeur/eigenaar Er-

win Stam Tuinstudio, uit Rotterdam heeft inmiddels al wel zijn eerste eetbaar groen dak gerealiseerd. Op zondag 6 juni opende wethouder Alexandra van Huffelen (duurzaamheid, binnenstad en buitenruimte) het door Stam ontworpen groene infodak annex dakterras van café-restaurant Engels, op het Groothandelsgebouw. Elke eerste zondag van de maand kan iedereen hier terecht voor een persoonlijk advies en een inspirerend programma over groene daken.

Erwin Stam: “Op het dak van het Groothandelsgebouw ligt al een groen dak. Met subsidie van het programma Groene Daken is het dakterras van Engels verder vergroend zodat bezoekers kunnen zien wat er allemaal op een dak aan groene mogelijkheden zijn.” Op het groene infodak staan naast diverse soorten sedum- en grastoepassingen, ook geurige citrusstruiken, kruiden, groenten en eetbare bloemen in mobiele borders. Het vormt een kleurrijk en inspirerend geheel met het reeds aanwezige groene sedumdak. Stam: “Centraal in mijn ontwerp staat het beleven van groen op grote hoogte in de stad. In feite combineert het dak twee uitgangspunten. Enerzijds wordt getoond hoe je zelf met behulp van de verschillende sedumtoepassingen een groen dak kunt aanleggen, zoals met kant en klare sedumcassettes of met sedummaten. Anderzijds wordt de bezoeker ook verrast door de mogelijkheden van het zelf kweken van eetbare gewassen op een dak van 40 meter hoog. Zo zijn er mobiele eettafels te zien met daarop plantenkastjes gemonteerd. De bedoeling is dat bezoekers zodanig

geprikkel worden dat ze thuis direct aan de slag gaan met het vergroenen van het eigen dak of balkon.”

Aandachtspunten

Stam: “Uiteraard moet het dak voldoen aan diverse eisen zoals draagkracht en een veilige toegang. Daarnaast moet er ook rekening worden gehouden met de factor wind. Maar door bijvoorbeeld het plaatsen van haagbakken met een relatief sterke beplanting, zoals Hedera (klimop) kun je de nodige luwte creëren voor beplanting die dat nodig heeft. Denk bijvoorbeeld aan bessen en bladgroenten.”

Stam: “Een belangrijk nadeel van stadslandbouw op het dak is de snelle uitdroging van de beplanting. Zon en wind hebben vrij spel. Een goed irrigatiesysteem is daarom vereist, afhankelijk van het beschikbare onderhoudsbudget. Een druppelbevloeiing werkt daarbij het meest efficiënt. Wanneer je stadslandbouw echt goed wilt toepassen is uiteraard ook frequent onderhoud nodig.” Een wezenlijk aandachtspunt is de regelgeving, vervolgt Stam: “Een plat dak biedt uiteraard de meeste voordelen om stadslandbouw toe te passen. Zeker als er gewerkt wordt met bijvoorbeeld mobiele groentebakken, zoals ik die heb toegepast op het dakterras van café-restaurant Engels. Verder hangt het ervan af of het een publiek toegankelijk dak is of het dak van een particulier. In het eerste geval heb je te maken met tal van veiligheidsvoorschriften

Dakpark Rotterdam, ontworpen door Buro Sant en Co. In het park is een kas opgenomen voor kleinschalige stadslandbouw.

vanuit bijvoorbeeld de brandweer, je moet bijvoorbeeld voldoende vluchtroutes hebben. In het tweede geval, het particuliere dak, is dat minder aan de orde maar zeker niet minder belangrijk. Ik ken voorbeelden van particulieren die hun krop sla willen verbouwen op vier hoog op wiebelige vlonders zonder hekwerk. Dat kan dus niet; dakboeren moet vooral ook veilig zijn.”

Tuinstad

Stam: “Bij de bezoekers van het groene informatiedak in Rotterdam bemerk ik een groeiende bewustwording van de behoefte aan een groene leefomgeving, in combinatie met de behoefte aan eerlijk eten. Vandaar de focus van bewoners op stadslandbouw. Maar stadslandbouw is niet nieuw. Al aan het begin van de vorige eeuw waren er reeds *community gardens* in Noord-Amerika. Aanvankelijk voor de elite, later ook voor de gewone man in de crisisjaren. Die gemeenschappelijk tuinen kunnen ook op dak. Want daar profiteert de beplanting van maximale zonuren waardoor dat vele, zelfs mediterrane, gewassen geteeld kunnen worden.”

Overleven van de stad

Paul de Graaf, een van de initiatiefnemers van de Vereniging Eetbaar Rotterdam, dateert stadslandbouw veel vroeger: “Stadslandbouw als fenomeen is wel ouder dan Stam suggereert. Het was vroeger

een essentieel deel van het overleven van de stad, zeker voor de uitvinding van de koeling en het snelle transport per trein (beide mogelijk gemaakt door de goedkope aanvoer van fossiele brandstoffen). Stadslandbouw is eigenlijk al zou oud als de stad zelf (net als groene daken), met tuinen binnen de stadsmuur. Stadslandbouw speelde begin vorige eeuw ook een rol in de tuinstad-gedachte van Ebenezer Howard. Die vermoed ik het meest invloedrijk was in die tijd. Dat is ook na te lezen in het recent nog door NAI in vertaling uitgebrachte boek van Carolyn Steel, *De Hongerige Stad*. De interpretatie van de tuinstadgedachte vind je ook terug in de Siedlungen in Duitsland.”

Paul de Graaf: “De trend in stadslandbouw is beslist geen tuinmode-trend. In de wijk met meerjarige en vaste planten, struiken en bomen aan de gang te gaan, vanuit permacultuur en forest gardening gedachte, is onomkeerbaar. Want het haakt aan op, zoals Annelies Kuiper ook zegt, een manier van bewustwording over eten en de rol van voedsel en groen in de gemeenschap, als fenomeen dat aan verschillende stedelijke problemen en bijbehorende beleidsgebieden raakt en die in samenhang beziet.” ◀

Noot

1. In Rotterdam zijn een aantal andere zeer interessante initiatieven bezig met vormen van stadslandbouw. Met bewoners zoals Creatief Beheer, Henk Oosterling is actief met Vakmanstad, en de initiatieven Transition Town Rotterdam en Rotterdamse Oogst (die zich meer op vermarkting en verwerking richten).

Dakterras Groothandelsgebouw.
Foto: Maayke de Ridder.